

Шоҳзамон РАХМОН,

профессор

МИРЗО ТУРСУНЗОДА ВА ҲИНДУСТОН

1

Ҳиндустон дили халқҳои Осиё мебошад, агар ба харитаи олам нигоҳ кунем, Ҳиндустон ба мисли дил намудор мешавад, он ҳамеша дар ҷӯшу хурӯш буда, набзи дили Осиёст, барои бедории дигар халқҳои дунё низ сабаб шудааст. Ҳиндувону форсизабонон аз замони ориён бародарони тавъам ва дӯстони ҳамтақдир мебошанд. Мирзо Турсунзода бинобар ин ҳам дар ҳар лаҳза аз зиндагии худу кишвари тоҷикон ва ҳаёти дурахшони шӯравӣ мисолҳо оварда, диққати ҷаҳониёнро ба ин кишвар меафзуд. Ҳиндувон ва форсизабонон, аз ҷумла, тоҷикон дар ҷараёни зиндагии худ ба ҳамдигар унсу улфат гирифта, дар душвортарин лаҳзаҳои таърих ба суроғи якдигар баромада, аз қисмати ҳамдигар бохабар шуда, ҳамеша дасти меҳрубонӣ ва байъат ба ҳамдигар дароз менамуданд. Мо ин лаҳзаҳои ҳамраёйиро дар ҳамаи давраҳои таърих, хусусан пас аз ҳамлаи муғул ва даҳшатҳои он, сиёсати саҳти Темуриёну манғит то замони инқилоби октябр зиёдтар эҳсос менамоем.

Англисҳо дар сиёсати дусадсолаи худ халқи ҳиндуро тамоман кашшоқ ва абгор карда буданд. Аҳли заҳмат хусусан дар сад соли охир чандин маротиба шӯришҳои халқии озодихоҳӣ ташкил карда, оқибат ба мақсад расиданд.

Корвони абрешим пайвандии миёни тоҷикону ҳиндувонро ҳазорҳо сол мустақкам менамуд. Бузургтарин шаҳру вилоятҳои Ҳайдаробод, Майхӯра, Оллоҳобод, Ҷамшедпур, Баҳромпур ва ғ. номи форсии тоҷикӣ доранд: Зеро то истилои англисҳо забони тоҷикии форсӣ дар муддати 800 сол забони дуҷуми давлатдорӣ Ҳиндустон ба шумор мерафт. Ҳоча Малики Говон, вазири Дакан аз ҳомиёни боиктидори забон ва адабиёти тоҷику форс буд. Бисёр адибон ба Ҳиндустон рафта, ё аз он ҷо ба Мовароуннаҳр омада, махсусан ба Бухоро ва Самарқанд эҷодкорӣ менамуданд.

Кумитаи якдили халқҳои Осиё ва Африқо ҳанӯз соли 1962 дар раҳбарии Мирзо Турсунзода чор нависанда Робиндронатҳ Такур,

Садриддин Айни, Лу Син ва Тоҳо Хусайнро аз чор китъаи Замин беҳтарин адибони Шарқ ном гирифта буд. Такур дар миёни тоҷикон маҳбубият дошта, қариб аксари осори безаволаш “Завол”, “Гора”, қиссаву ҳикояҳои зиёди ӯ ба забони тоҷикӣ тарҷума шудаанд, хусусан таронаҳои лирикашро ҷавонони тоҷик зиёд дӯст медоранд. Садриддин Айни ҳам дар миёни мардуми Ҳиндустон дӯстдорони зиёд пайдо кардааст, Раҳул Санкритиян устод Айниро Премчанди Ҳиндустон ба қалам дода, қариб тамоми осорашро ба ҳиндӣ баргардондааст. Ӯ М.Турсунзода, С.Улуғзода, Р.Ҷалилро низ ба ҳиндӣ тарҷума кардааст. Силсилаи шеърҳои “Қиссаи Ҳиндустон” ҳамчун асари сиёсӣ иҷтимоӣ ва фалсафӣ дар ин кишвари афсонавӣ хонандагони зиёд ба вуҷуд овардааст. Ба забони ҳиндӣ тарҷума шудани китоби Президенти ҶТ Эмомалӣ Раҳмон “Тоҷикон дар оинаи таърих” муносибати ин ду халқро аз қадим то имрӯз боз хеле зиёд равшан месозад.

2.

Пас аз ғалабаи Инқилоби октябр халқҳои мустамлика ва ниммустамлика дар ҷаҳон бедор шудан гирифтанд, ғалабаи ҷанги дуҷониба ҷаҳон бар фашизм ин имконотро боз бештар афзуд. Халқу миллатҳои дунё ва давлатҳои истисморшаванда ҳамчун Хитой, Корея, Ҳиндустон, Миср, Малазия дар миёнаҳои асри ХХ яке паси дигар ё дар як вақт чанде аз онҳо аз зулму заҷру истибдод рӯ ба бедорӣ ниҳоданд. Давлати шӯравӣ ғалабаи сотсиализмро дар рӯи ҷаҳон тезутунд ба роҳ монда, дар ин пайкор аҳли илму адаб ва ҳунару фарҳангро ҳамчун муҳарриқи ҷомеа ба фаъолият андохт. Дар қатори бузургтарин адибони шӯравӣ Н.Тихонов, А.Твардовский, Э.Межелайтис, Р.Ҷамзатов, Ғ.Ғулом, Б.Карбобоев, дар адабиёти тоҷик С.Айни, А.Лоҳутӣ, М.Турсунзода ва дигар нависандагон ин сиёсатро дастгирӣ карда, ба манфиати халқу миллатҳо хидматҳои арзанда иҷро менамуданд.

Ҳиндустон ҳамеша диққати мардумони ҷаҳонро ба худ мекашид. Дар бораи Ҳиндустон ва халқи он асарҳои зиёд таълиф шудаанд. Дар замони шӯравӣ аввалин асарҳои дар бораи Ҳиндустонро А.Лоҳутӣ “Дар Калкатта”, Пайрав Сулаймонӣ “Ҳиндустон” навишта, ғаму шодии ин халқҳоро дар асарҳояшон месиританд. Шоири рус Николай Тихонов мавзӯи Ҳиндустонро як паҳлуи асосии эҷодиёти худ қарор додааст. Ин хел адибони эҷодкор мавзӯи Ҳиндустон дар рӯи ҷаҳон хеле зиёд мебошанд. *Баъди дар Иттиҳоди шӯравӣ ва ҷаҳон гулгула андохтани шеърҳои ҳиндуستانی Мирзо Турсунзода шоири литвонӣ Э.Межелайтис, шоири туркман Қаро Сейтлиев бо ҳавас ба ин мавзӯ нигариста, шеърҳо*

эҷод менамуданд, вале онҳо чун шоири тоҷик дар ин мавзӯ шӯҳрат ба вуҷуд оварда натавонистанд. Ҳатто Мулк Роҷ Онанд орзу карда будааст, ки чунин достоне ба мисли МТ дар бораи Иттиҳоди шӯравӣ менависад 1.

Мирзо Турсунзода яке аз аввалин адибоне мебошад, ки бедорӣ ва худистиклолии халқҳои Осиё ва Африқоро пазируфт ва дар ин ҷабҳа асарҳои нодир ба мисли «Садои Осиё», силсилаи шеърҳои «Қиссаи Ҳиндустон», «Ман аз Шарқи озод», «Духтари муқаддас», «Ҷони ширин», «Роҷа дар Кремл» ва як силсила ашъоре ба мисли «Хоҳари мубориз, Африқо», «Ба духтари Астурия», «Ду дастрӯмол», «Марҳабо» ва монанди инҳоро навиштааст. Ҳар кадоме аз ин асарҳо аз зулму ситам, занҷири истибдод, даҳшатҳои ба сари мардум фурӯрехта воқеъбинона ҳикоят менамоянд.

Ғоиб аз чашмам намегардад мазлумон Ҳанӯз,
Теғу шамшеру камону кундаву зиндон Ҳанӯз.
Сангдил жандармаву фармони сардорон Ҳанӯз,
Дахшатафкан, ларзаафкан Ҳайкали хоқон Ҳанӯз...
Аз даруни синаи деҳқон дилеро кандаанд,
Саркашонро дар тағи чоғи сияҳ афкандаанд.
Духтари даҳсоларо дар деги ҷӯшон пухтаанд,
Метавонам оварам ин қиссаҳоро чанд-чанд.

Шоир акнун дар замони нав мегӯяд, ки халқу миллатҳои ҷаҳон бедор шуда, ба муқобили мустамликадорон ба мубориза бархоста, дар роҳи озодӣ ва саодати инсон дар ҳар кунҷу канори ҷаҳон мубориза мекунанд. «Садои Осиё» як асари монументалие буд, ки аз ҷабру зулм, асорат ва аз муборизаҳои хунини мамолики Ҳинду Хитой, Арабу Аҷам, халқу миллатҳои зиёди ба истиқлол мувоҷеҳ сухан меронд. “Баҳри озодӣ садои Осиё омад ба гӯш, Хуни халқи Осиё омад ба ҷӯш, омад ба ҷӯш!”

Аз ҳар қитъаҳои олам дар баробари шоми сияҳ субҳи озодӣ медурахшид. Шоир барои пуртаъсир овардани чунин лаҳзаҳо дар бедории халқҳои Шарқ Гангу Нилро ҳам ба ҷӯшу хурӯш медаровард. Образи заҳматкашонии Шарқ, ки барои як бурда нон ҷон мекоҳонданд, серию пурӣ ва аз зиндагии худ ҳаловат доштани халқи шӯравиро бо рангҳои тозаии адабии ҷилвагар менамуд.

Образи худи шоир ҳамчун нависандаи тоҷик, намояндаи халқи бузурги шӯравӣ барои дилрабо оварда шудани сахнаҳои зиндагонии тоҷикон, фарҳангу адабиёти он чун Ҳофизу Саъдӣ, аз ватани азизаш Ҳисор сухан ронда, бо ҳар байту банд дар дили хонанда шавқи зебоиҳои зиндагиро афзун мегардонд. «Садои Осиё» ва силсилаи шеърҳои «Қиссаи Ҳиндустон» муқаддимаи ҳамаи чунин асарҳои зиддимустамликавӣ ба шумор рафта, ҳанӯз ва минбаъд ҳам хуни халқи мазлумро бар зидди ситамгарон пуршӯр мегардонанд.

Чангу фоча ва оқибатҳои он, мубориза барои сулҳу амният ва бедории халқҳо аз масъалаҳои муҳими адибони тоҷик, махсусан эҷодиёти МТ қарор мегирифт. А.Сафронов достони лирикии “Садои Осиё”-ро манифести халқҳои Осиё номидааст, ду система, ду ҷаҳонбинӣ, ду ҷаҳони ба ҳам зидро муқобили якдигар гузошта, олами мустамликаро шои зулмат ва зиндагонии нави шӯравиро субҳи умеди халқҳои пешқадами дунё медонист.

Баъд аз пош хӯрдани давлати абарқудрати шӯравӣ ва сиёсати шӯронандагии он, мутаассифона, овози чунин шоироне мисли М.Турсунзода дар гулӯ дармонд. Аз ҷониби давлатҳои пурқуввати дунё халқҳои Ироқ, Либия, Сурия ва баъзе мамлакатҳо боз дар асорат гирифтӣ шуданд, ку мисли ин шоири тавонманд, ки овоз баланд карда, онҳоро ҷонибдорӣ намояд, дар дилу афкори халқу миллатҳои мазлуми ҷаҳон исён ва бедорӣ ва худистиклолӣ ба вучуд орад.

3.

Шоири сиёсатмадори тоҷик Мирзо Турсунзода ба Ҳиндустон (Дехлӣ, феврал-март соли 1947) дар ҳайати ҳашт нафар донишмандон: Жуков Е.М. раҳбар, Тошмуҳаммад Саримсоқов ва Воҳид Зоҳидов аз Ўзбекистон, Ахвледиани ва Купрадзе аз Гурҷистон, аз адибон Мирзо Турсунзодаи тоҷик ва Мирзо Иброҳимови озар дар конференсияи байналмилалӣ халқҳои Осиё бо азви истиклолхоҳӣ даъват шуданд. Онҳо дар ин кишвар як моҳ зиндагонӣ намуда, бо ҳаёту зиндагонии халқи ҳинду аз наздик шинос шуданд. Мирзо Турсунзода бо номи “Қиссаи Ҳиндустон”, “Меҳмони мағрибӣ”, “Руди Ганг”, “Боғи муаллақ”, “Тара-Чандри”, “Дар ёди кас” силсилашеърҳо навишта, сазовори Ҷоизаи давлатии Иттиҳоди шӯравӣ гардид. Вале дидаву шунида ва омӯхтаҳои шоир дар як моҳ ва тамоми сол хеле зиёд буданд, Бинобар ин ҳам вай соли оянда силсилашеърҳоро давом дода, боз 7 шеъри дигар: “Сайёҳи ҳинд”, “Тоҷмаҳал”, “Дар орзуи ошён”, “Қадаҳи ман”, “Кулоҳи профессор Ахвледиани”, “Ду роҳ”-ро бо шеъри “Бозгашт” чамбаст

намуд. Силсилаи шеърҳои “Қиссаи Ҳиндустон” дар муддати кӯтоҳ зуд шӯҳрати ҷаҳонӣ пайдо намуда, ба бисёр забонҳои дунё тарҷима гардид.

Вай дар асарҳои шӯру исён ва тӯфони дили мардуми кулфатзадаро дар роҳи муборизаи собитқадамона бар зидди мустамликадорон ва империализми ҷаҳонӣ бо шукӯҳу кайфият ва завқи баланд нишон меод. Шоир дар баробари навиштани ашъори ҳиндустонӣ фикру андешаҳои дар як вақт дар шакли хотира ва мақолаҳо низ ифода менамуд. Хотираву мақолаҳо дар наср ҳарчанд ба монанди назм оташангез нестанд, вале дар баъзе маврид маъниҳои пинҳонии манзумро кушоду равшан ифода менамоянд.

Мирзо Турсунзода кӯшиш кардааст, ки дар шеърҳои достонҳои хурд, ки аз ҷанг варақ иборат мебошанд, ҷаҳон-ҷаҳон маъниро аз бедорию худшиносии халқҳои олам бо мисолҳо ифода менамуд.

Рафт давре, ки садои Чин намеомад ба гӯш,

Хуни дил меҳӯрд ҳиндӣ, буд Ҳиндустон ҳамӯш.

Рафт давре, ки ба гирдаш индонезӣ хӯрд печ

Дар ғами як луқма моҳӣ, дар ғами як каф биринҷ.

Устод Турсунзода дар ин гуна асарҳо ҳамчун шоири адолатхоҳ, сулҳдӯст ва озодипараст баъди ҷанги фашизм дар авҷи фаъолияти эҷодӣ бо эҳтирос, тунду тез ба муқобили душманони молу ҷон—фашизм ба мубориза бархоста, ашъори ватандӯстонаи шӯълавари зиддиҷангӣ менавишт, бо ҳамон оҳанг ва ҳатто бештар аз онҳо ба муқобили милитаризми ғарбу шарқ ва ситамгарон ба мубориза даромада, то охири умр аз ин мавқеъ берун нашудааст. Шояд дар ин кор ба муваффақиятнок баромадани ашъор аз аввали эҷодиёт ба ҳар жанр: очерку ҳикоя, шеърҳои публицистика ва асарҳои драматӣ даст задани шоир мадад кардаанд. *Лекин ӯ дар яке аз мақолаҳои ба ин мавзӯ навиштааш хотиррасон менамояд, ки муҳаббат ба Ҳиндустон ҳанӯз аз замони кӯдакӣ шӯълавар будааст. “Шабҳо падарам,- менависад ӯ,- дар бораи мамлақати паси кӯҳҳои баланд ҳикоя мекарду он ҳикоя ҳушу ёди маро мерабуданд, барои наст кардани алангаи кунҷковӣ дар бораи Ҳиндустон китоб аз паси китоб мехондам, борҳо ҷуръат ёфта, дар Қаратог бо тоҷирони ҳинду сӯҳбат мекардам. Вақте ки солҳои чилум худам ба Ҳиндустон рафтам, афсонаи ишрин ба ҳақиқати талх мубаддал шуд. Ман ба ҷаҳони худ шароити ҳамон гузаштаеро дидам, ки бобою падарам дар он ҳаёт ба сар мебуданд”. Шоир дар силсилашеърҳои ба халқҳои Осиё ва Африқо, баъзан*

берун аз онҳо навиштааш ҳам аз хосиятҳои публицистика, бо ҳаяҷон сухан кардан, аз нутқҳои драмавию образҳои баланди маънавию мантиқӣ истифода менамуд.

4.

Вале мо ашъори ба Ҳиндустон бахшидаи шоирро вақте ки ба таҳқиқ мегирем, дар онҳо се ҷиҳати муҳимтаринро пеши назар меорем. Якум, нишон додани манзараҳои зебою дилрабои Ҳиндустон. Дувум, муборизаи шоир ба муқобили истилогарони хоричист, зеро онҳо бо муносибати зиддиинсонии худ халқи ҳиндуҳо ба танг оварда буданд, шоир ҳақиқати воқеии зиндагониро дар замони нав ба онҳо фаҳмонда, дар ҳар кадоме аз шеърҳои “Қиссаи Ҳиндустон” муборизаи рӯёруйи бо англисҳоро ёд меод. Шоир онҳоро мардуми бераҳму шафқат, золим, истилогару ғоратгар ба қалам меод, ки охири қути лоямут аз даҳони ҳиндӣ мезананд, бору бисот ва ганҷҳо ба давлати худ кашонда, дар хилватҷойҳо тире туфанг, тӯпу аслиҳаи қатли ом нигоҳ дошта, пеши роҳи озодихоҳону истиқлолталабонро мебастанд. Шоир милитаристони Англияю Америкаро бенангу ор, сангдил, ҷаҳолатпеша номидааст.

Мегузарад мағрибии худписанд,

Карда сару бинии худро баланд.

Бозикунон ҷӯб-асоро ба даст

Шому саҳар роҳ равад мисли маст.

Дар сари ӯ нест ба ғайр аз ғурур,

Дар дили ӯ мақсади айшу сурур.

Сеюм, образи худи шоир ва ҳаёту зиндагонии дурахшони халқи шӯравист, ки ҳамчун намоянда бо ҳамроҳи 7 нафар аз ватани азиз ба Ҳиндустон меҳмон шуда, аз хубиву фазилатҳои олиии ин давлат мардуми ҳиндро огоҳ намуда, раъйи онҳоро ба чунин давлати некбунёд мекашад ва бо кастаи нафратзодагон, чамару ҷӯҳраҳо мисли дӯсти ҷонӣ аз наздик шинос мешавад. Шоир дар он давлати пурсамар бо вучуди ганҷҳои пурбаҳо доштан аз қашшоқу гадо будани мардумонаш ҳикоя менамуд. Корашон занбаркашиву ҷойрӯбӣ, алфози ноҳақ шунидан, ба зерӣ конҳо муфт рафтани ба ноҳун оҳану фӯлод суфтани буд. Шоир ин аҳволро ба мушоҳида гирифта, меҳру муҳаббати худро ба ин халқи заҳматкаш баён менамуд:

Чӣ нуқсон дорад ин мардум, ки ин сон

Надорад қадру қимат мисли инсон...,

Фурсати он аст ки ин меҳмон,

Тарк кунад кишвари Ҳиндустон.

Ҳукми вай имрӯз агарчи равост,

Пояи ин ҳукм вале бебақост.

Шоир дар бораи сайёҳи хурди кобулӣ ва қисмати бади ӯ мулоҳиза менамояд ва таъкид мекунад, ки мардум бо вучуди дар дил аҳгар доштан (Пайкари он гарчи чу хокистар аст, Лек ниҳон дар дили ӯ аҳгар аст), ба муборизаи саҳти сиёсӣ тайёр нестанд. Аз ин рӯ, аҳволи руҳии онҳоро нишон дода, ба зиндагонии озоду шукуфон гузаштанашонро ташвиқ намуда, Рӯди Гангро “чӯш зан, чӯш зан, чавонӣ кун” гӯяд, ба сайёҳи хурди кобулӣ мефармояд, ки “Ҳоки пояшро набояд пок кард, Пок аз он бояд, ки акнун хок кард”, Тара-Чандриро ҳамчун ҳунарманди аҳли зиё даъват менамояд, ки ба муборизаи ҷидди зидди аҷнабиён бархезад.

Матарс аз шӯълаҳои аввалини субҳи озодӣ,

Маларз аз боди даҳшатноки тӯфон мисли шамшоде,

Умеду орзуи халқи ҳудро дар дилат чо кун,

Дили пурҳасрати онро ба мисли ғунчае во кун.

Даъватҳои шӯълавар боиси худшиносӣ ва худоғаҳии халқи ҳинду гардида, дар пешрафти сиёсии ин мардум саҳми арзанда мегузошт

5.

“Қиссаи машҳур” аз ҳаёти Мӯҳсини чавон нақл менамояд, ки ҳамқавмҳои ҳудро бар зидди ситам ташвиқ менамояд. Ин гуна мазмун дар дигар шеърҳои “Ман аз Шарқи озод” дучор мешаванд. Муаллиф дертар шеърҳои инсилсиларо ҳам дар қатори ашъори “Қиссаи Ҳиндустон” дохил карда, миқдори шеърҳои ҳиндустониро аз 13 ба 17 расонд.

Силсилашеърҳои ба Ҳиндустону Покистон бахшидашуда мавзӯи бузурги таърихӣ дошта, муаллиф дар онҳо ба чуз ҳаёти мардуми ҳиндӣ боз аз зиндагонии вазнини афғонписар, сиёсати халичи Форс, аз тақдире фочеаи мардуми араб нақл менамояд. Шоир дар ин чо ҳарчанд аз доираи Ҳиндустон андак берун мебарояд, ба садои дили мардумони дигари Осиё низ гӯш меандохт. Мо дар “Бозгашт”, ки хотимаи силсила мебошад, рӯчӯҳои шоирро аз ҳаёти озоду шукуфони тоҷикон ҳаёти дурахшони халқҳои Иттиҳоди шӯравӣ мешунавем. Яъне шоир дар бораи Ҳиндустону Покистон андеша карда, аз тақдире қисмати тамоми мардумони сайёра низ мулоҳиза менамуд.

Шоирҳои халқии Тоҷикистон дар достони лирикии “Ҷони ширин” чашни шоир Рӯдакиро ёд меорад, ки дар он меҳмонон аз кишварҳои гуногун омада буданд. “Рус омад, турк омад дар барат, Духтари ҳиндӣ

нишаст андар барат...” Аз ҳаёту зиндагонии шоири озодиҳо Файз Аҳмади Файз муфассал ба мулоҳиза даромада, симои ин шоири муборизро бо тамоми хислатҳои нодираш ҳамчун муҷассамаи бузурги муқовимат бар зидди мустамликадорон намудор месозад.

Ёд дорӣ аз мубориз шоирон,
Файз буд дар хонаи мо меҳмон.
Аз Ватан гап сар кунӣ, дармегирифт,
Дар ба мисли ҳезуми тар мегирифт...
Печутобаш мисли мавҷи об буд,
Обҳои ноҳаи Панҷоб буд...

Мирзо Турсунзода дар достони “Духтари муқаддас” (1955), ки давоми Тара Чандри аст, духтари адолатхоҳу ҳақиқатчӯро тасвир менамояд, ки тарафдори андешаҳои Такур аст, барои ҷустуҷӯи ҳақиқат дар назди худ мақсад гузоштааст, ки сулҳу саодати халқи ҳиндро дар Конгрессҳои озодиҳоҳои Деҳлӣ, Венаю Москва ҳимоя менамояд. Ба қавли ӯ, инсон дар дунё омада, одамвор зиндагонӣ кунад. Ӯ озодиро на бо зӯрӣ, балки бо ислоҳот, мувофиқи ақидаи Гандӣ ва Такур ба амал овардан хостааст.

Достони “Роҷа дар Кремл” (1969-70) низ вобаста ба ҳамин ғоя навишта шудааст. Маҳендра Пратап ҳам бо душвориҳои зиёд ба дидори Ленин расида, муборизаи бо инқилоб—бо хун тағйир додани соҳти ҷамъиятро напазируфт. Ленин ӯ ва ёронашро хуш қабул карда, ҳамақида бо Толстой буданашро таъкид менамояд.

Мирзо Турсунзода дар шеърҳои ҷудоғона ҳам аз кишвару фарзандони содиқи Ҳиндустон дар ҳар маврид ба мулоҳиза меояд. Масалан, дар шеъри “Мархабо” аз фаъолияти Зулфия—шоираи ўзбек шеър навишта, боз ёди ёру диёри Ҳиндустон мекунад:

Дар барат тоҷик чун хеши ту буд,
Шоира Амрита дар пеши ту буд...
Рақси ҳиндӣ, шеъри русӣ чӯр шуд,
Сӯхбати ширини ту машҳур шуд.

Хулоса, Мирзо Турсунзода хусусан дар замони шиддати ҷанги сард ба масъалаҳои байналмиллӣ ва зиндагонии халқи мазлуми Шарк гузашта, бедорию худшиносии халқҳои Осиё, Африқо, Америкаи Лотинро дар шеърҳои дostonҳо ба тасвир меовард, халқҳои мазлуми ҷаҳонро аз зулму ситами мустамликадорон ва империализми ҷаҳонӣ озод кардан хоста, ба мардум бедорию худшиносӣ илқо менамуд, муборизаашонро барои ҳаёти нави хушбахтона тарғиб мекард.

Ин шоири ҷаҳоншумул ҳамчун раиси Кумитаи советии яқдили халқҳои Осиё ва Африқо (аз соли 1960 ба баъд, то охири умр) боз бештар ба мавзӯҳои байналхалқӣ аҳамият дода, дар баробари асарҳои манзуму мансур бо нутқҳои оташин дар арсаи ҷаҳон баромад менамуд. Баъзан агар душманони сиёсӣ дар чунин маврид ба муқобил баромада гӯянд, ки баҳси шеърро ба баҳси сиёсӣ табдил накунад, дар чунин маврид шоири мубориз аз ҷо хеста мегуфт: “Барои мо сиёсат ва санъат бародарони тавъаманд!” Мирзо Иброҳимов бо Мирзо Турсунзода дар бисёр қитъаҳои олам дар сӯҳбат ва дар сафар буда, ӯ гуфтааст: “Мирзо Турсунзода фикри мантиқан анҷомёфтаре баён мекард, ба ҳамсӯҳбаташ бо дидаи дил менигарист. Масъалаҳоро амиқ муайян карда, дидаҳояшро оромона ва ботамкин ҳифз менамуд... Вай чизи хуб, гапи навро пайдо карда метавонист. Набзи дили шоир аз ояндаи инсоният ва тамоми тамаддуни мо мужда меод”.